

РЯБЧУК М. І.,
студентка II курсу факультету юстиції
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

БАЙДА А. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ДУНАЄВА А. М.,
студентка II курсу факультету юстиції
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.224-053.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.33>

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розглянуто особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх в Україні. Проаналізовано статистичні дані, дослідження та законодавчі норми, що стосуються цієї теми. З'ясовано, що зменшення кількості злочинів, скоєних неповнолітніми, не обов'язково свідчить про загальне зниження злочинності серед цієї групи, оскільки на статистику можуть впливати різні фактори, такі як зміна територіальних умов в Україні.

Пробаційний нагляд – це покарання, яке полягає у введенні обмежень у правах та свободах особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення. Ці обмеження встановлюються вироком суду і включають наглядові та соціально-виховні заходи, при цьому особа залишається у суспільстві без ізоляції. Суд накладає на особу обов'язки, такі як з'являтися для реєстрації, повідомляти про зміни у місці проживання, роботи або навчання, а також не виїжджати за межі країни без дозволу. Крім того, суд може накласти додаткові обов'язки, які можуть включати використання електронного засобу контролю, дотримання встановлених вимог щодо дій та обмежень, працевлаштування за направленням органів з питань пробації та інші заходи, передбачені пробаційною програмою. Введення пробаційного нагляду як нового виду покарання для неповнолітніх має як переваги, так і недоліки. До переваг можна віднести те, що він дозволяє уникнути ізоляції неповнолітніх від суспільства, застосовується до осіб віком від 14 до 18 років, що розширює можливості суду у виборі покарання, та може бути ефективним у випадках, коли інші покарання не можуть бути застосовані. Однак, пробаційний нагляд вважається одним з найбільш суворих видів покарань, окрім позбавлення волі, а його тривалість може бути значною (до 5 років).

Також розглянуто питання ефективності примусових заходів виховного характеру, таких як передача під нагляд батьків або педагогічного колективу. Визначено, що такі заходи можуть бути ефективними для виправлення неповнолітніх, оскільки забезпечують індивідуальний підхід та підтримку, створюють

структуроване середовище та можливості для розвитку, а також сприяють реабілітації та соціальній реінтеграції.

Важливо зазначити, що при розробці та впровадженні будь-яких заходів щодо неповнолітніх правопорушників, пріоритетом має бути їх реабілітація та реінтеграція в суспільство.

Ключові слова: кримінальна відповідальність неповнолітніх, покарання неповнолітніх, пробаційний нагляд, примусові заходи виховного характеру.

Riabchuk M. I., Baida A. O., Dunaieva A. M. Features of criminal responsibility and punishment of minors

The article deals with the peculiarities of criminal liability and punishment of minors in Ukraine. The author analyses statistical data, studies and legislative provisions relating to this topic. It is found that a decrease in the number of crimes committed by minors does not necessarily indicate a general decrease in crime among this group, since the statistics may be influenced by various factors, such as changes in the territorial conditions in Ukraine.

Probation supervision is a punishment that consists in imposing restrictions on the rights and freedoms of a person convicted of a criminal offense. These restrictions are established by a court order and include supervision and social-educational measures, while the person remains in society without isolation. The court imposes obligations on the person, such as appearing for registration, reporting changes in residence, work or study, and not leaving the country without permission. In addition, the court may impose additional obligations, which may include the use of an electronic means of control, compliance with established requirements for actions and restrictions, employment on the referral of probation authorities and other measures provided for by the probation program.

The introduction of probation as a new type of punishment for juveniles has both advantages and disadvantages. The advantages include the fact that it avoids the isolation of minors from society, applies to persons aged 14 to 18, which expands the court's ability to choose a sentence, and can be effective in cases where other punishments cannot be applied. However, probation supervision is considered to be one of the most severe types of punishment, except for imprisonment, and its duration can be significant (up to 5 years).

The author also examines the effectiveness of compulsory educational measures, such as placement under the supervision of parents or teaching staff. It is determined that such measures can be effective for the correction of juveniles, as they provide an individual approach and support, create a structured environment and opportunities for development, and promote rehabilitation and social reintegration.

It is important to note that when developing and implementing any measures for juvenile offenders, the priority should be their rehabilitation and reintegration into society.

Key words: juvenile criminal liability, juvenile punishment, probation supervision, compulsory educational measures.

Постановка завдання. За останні роки спостерігається певне погіршення ситуації зі зростанням кількості злочинів, вчинених неповнолітніми. Це ставить перед суспільством та владою виклики, пов'язані з необхідністю ефективного захисту прав та інтересів громадян, а також забезпеченням відповідальності та реабілітації молодих правопорушників.

За статистичними даними Генеральної прокуратури України у 2020 році було зареєстровано 3700 кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами, у 2021 році – 3 247, у 2022 році – 1824, у 2023 році – 2529, за січень-лютий 2024 року – 186 [1].

Кількісне зменшення кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, за останні роки може бути пов'язане з рядом факторів, у тому числі із зміною територіальних умов в Україні. Зокрема, окупація значної території країни, де правоохоронні органи не мають повного доступу, може вплинути на звітність та реєстрацію кримінальних подій. Однак, важливо зазначити, що це зменшення не свідчить про загальне зменшення злочинності серед неповнолітніх.

У зв'язку з цим, діяння неповнолітніх, які порушують закон, зосереджують на собі все більше уваги дослідників і осіб, що працюють у практичній сфері, оскільки ці особи є представниками особливого типу правопорушників та складають одну з найбільш кримінально активних соціальних груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато дослідників, таких як Казначєва Д. В., Крикливець Д. Є., І. Є. Жданова, К. В. Бородата та інші, звертали свою увагу на питання відповідальності неповнолітніх. Однак, деякі аспекти цієї проблеми залишаються спірними й потребують оцінки та вирішення в сучасних умовах, особливо з урахуванням введення інституту кримінального проступку та нового виду покарання для неповнолітніх – пробаційного нагляду.

Мета статті – Завдання дослідження полягає у комплексному аналізі та вирішенні проблеми кримінальної відповідальності неповнолітніх. Мета полягає у розробці пропозицій для удосконалення норм, що стосуються особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх в Кримінальному кодексі України. Для досягнення цієї мети передбачено ряд завдань: аналіз особливостей існуючої в Україні системи покарань, застосовуваних до неповнолітніх; дослідження переваг нового виду покарання для неповнолітніх – пробаційного нагляду; вивчення національного досвіду у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, для правильного та однакового розуміння змісту дослідження, варто з'ясувати хто вважається неповнолітнім за законодавством України.

Відповідно до положень Сімейного кодексу України, неповнолітнім вважається особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [2].

Щодо визначення точного віку неповнолітнього, це проводиться згідно з вимогами Постанови Пленуму Верховного Суду «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 року № 5 [3]. Саме через документи, що містять інформацію про дату народження, такі як паспорт або свідоцтво про народження, встановлюється вік неповнолітнього.

Якщо документів немає, то вік можна підтвердити через книгу реєстрації актів громадянського стану або довідки від органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян. У разі відсутності відповідних документів та неможливості їх одержання, вік неповнолітнього встановлюється за допомогою судово-медичної експертизи, яка дозволяє встановити дату народження на підставі експертного висновку [4].

Відповідно до Мінімальних стандартних правил ООН щодо неповнолітніх, відомих як «Пекінські правила», під неповнолітністю розуміється особа у віці дитинства або молоді людини, яка, відповідно до наявної правової системи, може бути притягнута до відповідальності за порушення закону у формі, що відрізняється від тієї, яка застосовується до дорослої особи [5].

У кримінальному законодавстві України, а саме у частині 1 статті 22 Кримінального кодексу України (надалі – КК України), визначено, що вік, з якого встановлюється покарання та настає кримінальна відповідальність, становить 16 років. Варто відзначити, що існують винятки, описані у частині 2 статті 22 КК України, коли кримінальна відповідальність може бути застосована з 14 років [6].

Таким чином, в контексті кримінального права неповнолітньою особою вважається молода людина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

КК України включає окремий розділ XV, який стосується особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Варто погодитися з думкою Казначесвої Д. В. про те, що виокремлення такого розділу дозволяє враховувати при вирішенні питань стосовно притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності їх особливості психологічного стану, виховання, а також причини і умови, які сприяють скоєнню кримінальних правопорушень. Такий підхід дозволяє визначити належне і справедливе покарання, спрямоване на досягнення визначених цілей [7].

До недавнього часу, основні форми покарань, які могли бути застосовані до неповнолітніх за вчинення кримінальних правопорушень включали штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт та позбавлення волі. Крім цього ч. 2 ст. 98 КК України передбачено можливість застосування до таких осіб додаткових покарань, таких як штрафи та позбавлення права займати певні посади або здійснювати певну діяльність [6].

Проте, 28 березня 2024 року набрав чинності Закон України № 3342-ІХ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань», який, серед іншого, запровадив новий вид кримінального покарання – пробаційний нагляд [8].

Пробаційний нагляд – це покарання, яке полягає у введенні обмежень у правах та свободах особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення. Ці обмеження встановлюються вироком суду і включають наглядові та соціально-виховні заходи, при цьому особа залишається у суспільстві без ізоляції. Суд накладає на особу обов'язки, такі як з'являтися для реєстрації, повідомляти про зміни у місці проживання, роботи або навчання, а також не виїжджати за межі країни без дозволу. Крім того, суд може накласти додаткові обов'язки, які можуть включати використання електронного засобу контролю, дотримання встановлених вимог щодо дій та обмежень, працевлаштування за направленням органів з питань пробації та інші заходи, передбачені пробаційною програмою. Тривалість пробаційного нагляду встановлюється на строк від одного до п'яти років, проте це покарання не призначається особам, які вчинили нове кримінальне правопорушення під час відбування пробаційного нагляду [6].

Пробаційний нагляд в системі покарань для неповнолітніх визнається одним з найбільш суворих видів покарань, для неповнолітніх, переважаючи за суворістю більшість інших видів покарань, крім позбавлення волі. У порівнянні з іншими видами покарань, пробаційний нагляд вважається схожим за своєю суворістю з обмеженням волі, оскільки відповідно до статті 72 КК України один день пробаційного нагляду еквівалентний одному дню обмеження волі.

Варто погодитись з Крикливець Д. Є., що оцінка суворості пробаційного нагляду як більш суворого порівняно з громадськими та виправними роботами потребує уточнення. Пробаційний нагляд вважається більш суворим в основному через можливий тривалий строк його застосування, який може становити від одного до п'яти років. У порівнянні з цим, максимальний строк для громадських робіт – 240 годин, а для виправних робіт – 2 роки [9].

Належить також відзначити, що громадські роботи передбачають обов'язкове виконання корисних суспільних робіт, а засуджений не може бути звільнений від цього виду покарання під час випробувального строку. У разі виправних робіт, засуджений зобов'язаний перераховувати частину свого заробітку на користь держави. Отже, з цієї точки зору, пробаційний нагляд не є найсуворішим, оскільки не вимагає безоплатної праці або відрахувань частини заробітку.

Закріплення нового виду покарання – пробаційного нагляду – може допомогти усунути проблему неможливості призначення неповнолітнім покарань у випадках, коли їх поведінка потребує реагування з боку суду. Однією з переваг пробаційного нагляду є те, що він застосовується до неповнолітніх у віці від 14 до 18 років, згідно з ч. 1 статті 101 Кримінального кодексу України, і не вимагає додаткових обставин для його застосування [9]. Це дозволить вирішити ситуації, коли суд не може призначити неповнолітньому будь-яке із передбачених санкцій покарань, таких як штраф, громадські роботи, виправні роботи або арешт, через вікові обмеження або інші причини. Наприклад, якщо неповнолітній віком 14–15 років скоїв крадіжку, а суд не може призначити йому жодне з традиційних покарань

через його фінансові або вікові характеристики, то застосування пробаційного нагляду може вирішити цю проблему та допомогти забезпечити ефективну відповідь на злочинну діяльність неповнолітніх.

Крім цього, повертаючись до особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх, варто зазначити, що частим способом здійснення кримінальної відповідальності для неповнолітніх за дії, які не є тяжкими злочинами, є не застосування покарання, а замість цього використання примусових заходів виховного характеру

Статті 97 та 105 КК України регулюють ситуацію, коли неповнолітній уперше вчинив кримінальний проступок або необережне нетяжке правопорушення і його можна виправити без накладання покарання. У цьому випадку суд може застосувати до неповнолітнього один або декілька примусових заходів виховного характеру. Наприклад, це може бути застереження, обмеження у вільному часі та встановлення особливих вимог до поведінки, передача під нагляд батьків, педагогічного або трудового колективу за згодою неповнолітнього, а також інших осіб за їх прохання. Також суд може покласти на неповнолітнього, який має майно чи заробіток, обов'язок відшкодування завданих майнових збитків, або відправити його до спеціальної навчально-виховної установи для виправлення на строк до трьох років [6].

Однак, на думку І. Є. Жданової та К. В. Бородатої, використання заходу державного примусу, зокрема передача неповнолітнього під нагляд батьків, осіб, що їх замінюють, або педагогічного/трудоного колективу не є ефективним. Це пояснюється тим, що неповнолітній, який скоїв кримінальне правопорушення, у багатьох випадках не отримує всіх необхідних виховних впливів, що призводить до того, що він продовжує зберігати кримінальний спосіб життя [10]. Проте, ми не погоджуємося з цією думкою у зв'язку з наступним.

По-перше, родина чи педагогічний колектив можуть забезпечити індивідуальний підхід до неповнолітнього, надати підтримку, необхідну для його виправлення та адаптації до суспільства. Це може включати в себе консультативну підтримку, навчання соціальним навичкам та виховання, які можуть допомогти уникнути повторних правопорушень.

По-друге, передача під нагляд спеціалізованого колективу, такого як педагогічний або трудовий колектив, може забезпечити неповнолітньому структуроване середовище та додаткові можливості для саморозвитку та виправлення. Такі колективи можуть вести роботу з психологічною та педагогічною підтримки, що є важливим для позитивних змін у поведінці неповнолітнього.

Нарешті, важливо враховувати, що покарання та заходи державного примусу мають бути направлені не лише на покарання за дії, а й на реабілітацію та соціальну реінтеграцію особи. Тому передача під нагляд відповідальних осіб може стати важливим елементом у процесі реабілітації неповнолітніх, сприяючи їхній поверненню до суспільства як законослухняних громадян.

Таким чином, передача неповнолітнього під нагляд родини чи колективу може бути ефективним заходом для виховання та реабілітації молоді, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Висновки. Зростання злочинів, скоєних неповнолітніми, вимагає комплексного підходу до проблем кримінальної відповідальності цієї категорії осіб. Аналіз системи покарань показав, що пробаційний нагляд, як нове покарання, має свої переваги та недоліки. Це покарання, яке не відокремлює особу від суспільства, забезпечує гнучкість індивідуального підходу та кращу реабілітацію неповнолітніх. Проте його складність адміністрування та ризик рецидивів ставлять під сумнів його ефективність.

Національний досвід показує, що важливо враховувати особливості психологічного стану, виховання та умови, які сприяють правопорушенням, при вирішенні кримінальних справ неповнолітніх. Застосування примусових заходів виховного характеру може бути ефективним рішенням у певних випадках.

У результаті дослідження можна зробити висновки щодо ефективності пробаційного нагляду та необхідності подальших досліджень у цій сфері.

Для подальшого наукового дослідження доцільно провести порівняльний аналіз ефективності різних видів покарань для неповнолітніх, включаючи пробаційний нагляд, дослідити фактори, що впливають на злочинність серед неповнолітніх, та розробити ефективні стратегії її запобігання, вивчити досвід інших країн у сфері кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, а також розробити рекомендації щодо вдосконалення законодавства України у сфері кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Список використаних джерел:

1. Статистика Генеральної прокуратури. Офіс Генерального прокурора : вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultativih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
3. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Верховного суду України від 16.04.2004 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : Міжнародний документ від 29 листопада 1985 р. № 995_211.База даних «ЗаконодавствоУкраїни».URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
7. Казначеева Д. В. Проблеми призначення покарання щодо неповнолітніх. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 176–182.
8. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних кримінальних покарань : Закон України від 23.08.2023 № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>
9. Крикливець Д. Є. Пробаційний нагляд як вид покарання: погляд у майбутнє. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2024, №2. С. 416–418. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2024/104.pdf
10. Жданова І. Є., Бородата К. В. Кримінальна відповідальність неповнолітніх. *Juris Europensis Scientia*, 2021, № 4. Випуск 4, 2021. С. 50–53. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2021/14.pdf

